

SZEMLE

ERDŐSI PÉTER

Az idő múzeumában

– vendégkönyvi jegyzet –

A míg nem látogató, pusztán utas volt, a villamos ablakából három színes kört látott a plakáton, alattuk négyszer két lábat; mire alaposabban megszemlélte volna őket, a jármű elindult, vele a lábak is, az ellenkező irányba, a körök pedig megfejtetlenül tűntek el. Egyszer aztán, hosszú várakozás közben, tovább gondolkodhatott: a Tan kereke lenne az az aranyszínű? A vörösre mintha kesztyűformát hímeztek volna ezüstös gyöngyökből, holddal és csillaggal... a harmadik meg fekete tányér, melyen fehér kígyó tekeredik? Talán a deréktől felfelé láthatatlan gyalogos lények ismeretlen arcát pótolják ezek a körök?

Néhány nap múlva egy másik villamos a Néprajzi Múzeum előtt áll meg. A lépcső felett az ismerős plakát fogadja a vendéget: Időképek. Az előcsarnok medencéjében, mondják, a szilveszteri megnyitó közönsége úszott át az újabb évezredbe: félkézzel tempóztak a folyosókon és termeken át, csak óvatosan, nehogy az idő mélyére hulljanak a pezsgő cseppjei. Elsimultak már a jókedv hullámai, a poharak csilingelését a világraszóló éjféλι kondulással együtt nyelték el a falak. A tenger elvonult, a felszínre kerülő tárgyak még egy évig szárítkozhatnak, félhomályban és lámpafényben.

Első emelet, a kísérlet első része: felel-e egymásnak Khronosz, melyet természet anyánk hord méhében, és Tempus, melyet az emberi társaság hoz világra? Csupán álldogálni kell és járkalni itt is, mint más kiállításokon, de a két képernyő, mely a bejáratnál őrködik, szárnyalásra és zuhanásra hív. A merev arcú pilóta mintha a gravitációnak ellenállna, a madár szárnyai szaggatottan verdesnek, a mozgás mindkét képernyőn önmagába tér vissza. Mindkettőnek Kékes televízió dobozából van a burkolata.

Az Idő talányának termében először a Kerék titkát fejtsd meg, látogató: miféle forgást látsz, minemű világitásban? Ha úgy forog, ahogy látod, tiéd az értelmezés szabadsága. Ha élsz vele, menj tovább, ha nem, akkor is lépj előre; mindenképp újabb feladványok várnak reád. Nézd csak Hogarth metszetét, egyszer a félelmes aggastyán is kileheli lelkét. Még alig indultál, vége a világnak. Ennek tudatában vesztésd el iránytűdet Kelet és Nyugat között, válogass az Idő allegóriái közül, fajansz koponya szemüregébe mélyedj, hajolj el a szárnyas alak kaszája elől, szemléld a Tan kerekét, s ha arasznyi haladást értél el, gondolkodj: mennyivel több a kerék az idő jelenél, s végtére is, egyről beszélnek-e mindeme tárgyak. Képzeletedben lesz tágas a Zene mindensége is. Mert mennyivel több a zene ideje, mint az itt hallható Bach-capriccio (kicsiny mű az univerzális mester asztaláról), melyet a kotta eltérő változataiban is látni vélsz. Ha szíved ritmusának gyorsulását metronóm jelezné, bizony keveset ütne, míg ebben a sarokban állsz. Léted rövidségére gondolj: annyi az csupán, mint lépés a küszöbön át. Gyors, mint az ugrás barokk muzsikától a tizenkilencedik századi főkötőig, melyek az ajtófélfára akasztott üvegdobozban egyensúlyoznak: az élet úgy virul és szárad, ahogy színárnyalat és díszítés váltakozik a női fejékek sorozatán.

Hanem a család terebélyes fája csak nagy öblű terembe fér! Mi választja el a família geniusát annak genealógusától, aki két kezével kapkodna a guruló almák után, ha közben nem függeszkedne az ágon? Gyökér és gally közé a fa törzse áll. Leásni vagy felmenni, onnan megint leszármazni, vállra állni, kézzel kézbe kapaszkodni kell. A nigériai népcsoport titkos társaságában faragott összobor... egy tábla, amit a ny. áll. titkár, budapesti lakos állít össze az Országos Levéltár okmányaiból 1940-ben, a muhi csatáig visszatekintő családjáról, mely aztán társaságot alapít a hagyományok ápolására a hétszázötvenedik évfordulón... A bálványok rezenéstelen arccal állják a kíváncsiskodást, de mikor továbblépsz, mintha összekacsintának: vajon sikerült-e a csel, áldozol-e az emberi egyetemesség csábító eszméjének, vagy kereket oldasz?

Megnyugtatóan behatárolt világ fogad. A törzs ideje, véled, épp annyival bonyolultabb dolog, mint a családé, amennyivel összetettebb a törzs szervezete a családnál. Talán ezért nem folytatódhat a többkultúrás játék: itt minden az Amur-vidékről való. Teljes a körkép az életmódról, de hol is az idő? Abban, ahogy az élet az évszakok váltakozásához igazodik. A tárgyakhoz tartozó emberek nagyon távoliak maradnak, hiányukat négy felöl-

töztetett baba igyekszik pótolni, a divatbemutatóktól kölcsönzött kifutón álldogálva. Téli férfiak és nyári nők. A tárgyak hallgatnak, a dermedtséget, vacogást és sütkérezést a képzelet teszi hozzá. De lépj át falu és város termébe, már nemcsak szellemed edződik, hanem tested is üdítő kalandban részesül ott, hol a téma tovább bonyolódik, a kifinomultán egyszerű megjelenítés pedig eltünteti a tárgyakat, és álomszerű fotomontázsban sorakoztatja fel az embereket. Nagy ellipszis avagy szalag áll középen, mely kívülről is nézhető, s ha átbújsz alatta, belülről is. Kint a 19. századi Miskolc és Diósgyőr polgárai, bent vidéki kortársaik sorakoznak, parasztok az Északi Középhegységből, örök epizódszereplők az önmagába visszatérő filmszalagon. Tornamutatványoddal derekasan adózol a falu és város közti migráció fáradtságának, de ha nem merészkedsz elő a megfigyelői biztonságból, akkor kukucskálnod is szabad: a forgatható korongok nyitnak ablakot a másik világra, a lovaskocsinál automobil jelenik meg, a miskolci főutcán falusi sokadalom támad. Vidéki hangokkal városi zajok keverednek.

A „nemzet idejéről” nem a hivatalos történetírás ad számot, hanem a „nép” emlékezete. A faragott botokon nagy hősök, nagy események. „Rákoci” és „Tököli” két huszár. Bús fűz alatt jövendöl a sellő: „Én hal leány vagyok jaj nektek magyarok.” A pásztor Rózsa Sándor képét vési a botra, meg a szép kontesznek s a bárónak szóló jókívánságait. „Éljen Tisza Kálmány miniszt. nagyméltósága Pesten”. De mit ad cserébe az úri huncutság? Védegyleti jelmondat kerül a tiszafüredi tányér karimájára, „honi tányért veszekén abból ebédelekén”. Fazekasaink akkor is töretlen lendülettel készítik zöld mázas cserépkancsóinkat, midőn koronás címer helyett a Rákosi-féle dívik. S vajon micsoda kéz vágja ki a terebélyes tölgyet, ki jelöli meg az évgyűrűk mellett a történelmi eseményeket a Rákóczi-szabadságharctól a Tanácsköztársaságig?

Hogyan fedezik fel a 19. század végén a magyar népművészetet? Ez lehetne a következő terem témája, de mivel az eset a millennium alkalmával történt, a kendők, terítők, tálak, Zsolnay-tányérok – némelyik az Ezredéves kiállítás anyagából maradt fenn –, az Utolsó Ítélet két ikonjával gyarapodó, vegyes gyűjteménye már az Ezredvég, világvége, századforduló címmel büszkélkedhet. Ki tudja? Vegyük biztatásnak: a száz évvel ezelőtti világvégen is volt, aki csendesen iparkodott, ráérősen felfedezett. S mindjárt vissza a kezdetekhez, vissza a Föld idejéhez. Miután becerkészttük a fosszilis őskrokodilt, ammonitészt, juharlevelet, mammutfogát, a felfedezések

nyomát követjük a kora újkori világ térképein. Iskolai szertárban vagyunk, ahol paleontológiai és kartográfiai óra között, mitológiai szünetben a diákok krétával palatáblákra (fossilissal fosszilisre) térképszegélyen lakó fantasztikus monstroomokat rajzolgatnak, melyek, ha úgy tetszik, a megkövesedett lények rokonai: a tényanyagból helyre is áll a rég hiányolt holisztikus világkép az elkalandozó tanítványok fejében. Ha firkálásra támad kedvük, ott az üres fő fal teljes hossza. A térrel általában bőkezűen bánnak; a fényt szűkösen mérik. Az idő labirintusában nem egyszerű a nyomkeresés.

Nem húzhatjuk az időt a végtelenségig a felmérhetetlen birodalmában; éljünk beosztással a múzeum képzeletbeli univerzumában is. Szól az ébresztő, egyelőre vége az álomnak. Ha kiállításunk beérné az időmérés témájával, ez a két terem lenne középpontja. Az elsőben a csillagászati eszközöktől a naptárakig jutunk, a másodikban órákat hasonlítottunk össze. Itt nincs szükség különös metaforákra, tárgy és idő kapcsolata eleve adott. A csaknem enciklopédikus rendben sorakozó tárgyak a hozzájuk illő pontossággal szemléltetik a mérés történetének szakaszait, az eszközök változatait, szépségükkel pedig e praxis esztétikai vonatkozására is utalnak. A néprajzi témától és gyűjteménytől való eltávolodás kísérlete, mely sokszor meglepő képzetársításokkal és ügyes látványtervezéssel jár együtt (persze látjuk ennek ellentétét is, mikor a rendelkezésre álló tárgyegyüttes győz a gondolat felett: ahogy a népművészet uralkodott a végső idők termében), tehát e kísérlet ezúttal a könyvészet, technika- és művészettörténet, valamint a néprajz találkozási pontját hozza létre. Sokat látunk itt vagy keveset? Jobb lenne kevesebb, de érintésközeli tárgy? A sokaság a térben nem jelent zsúfoltságot. Ebben a két teremben épp megfelelőnek látszik a hely kihasználása. Kongás, csilingelés, ketyegés hangja érzékelteti a mozgást. Egyszer csak vasúti menetrend tolokodik az órák felvonulásába, mellette egy vonat modellje, és cserépkulacs, melyre órák véstek, vasutast, Mari nénit. Itt egy 18. századi krónika kézírata is, benne az óra mint Szulimán ajándéka.

Ritka pillanatok ezek, mert a rendszeres tudást, mely nagy mennyiségben és minőségben vonultatja fel az órákat, naptárakat, kalendáriumokat, ezúttal csak elvétve teszi könnyeddé a kiállítás ötletessége. Ámbár lehetséges, hogy a mérés rendszerességét éppen ez a módszeresség tükrözteti legjobban, lehet, hogy a játékról maguk a tárgyak gondoskodnak. Nem kis mulatság ugyanis a kalendáriumok címlapját olvasgatni, farkasszemtel nézni a kackiás Lehel vezérrel, aki „VII. Fő-Kapitánya a' Magyaroknak”, látni Síva és a „híres spanyol

bikaviadal” képét az 1838-as kassai kalendárium egyazon lapján a messzi földek iránt vonzódtó szerkesztő jóvoltából. „Önérzetes gazda, iparos és földműves elveti a selejtes ponyva naptárakat.” Itt egy zsebnaptár 1948-ból, melyben a különböző felekezetek hívei egyaránt megtalálták ünnepeiket. Apró jel, mely nagy lehetőségre utal: a néprajz múzeumában, az időről szóló kiállításon az egyházi év ünnepekörei is helyet kaphattak volna.

„Tikmony, Gyűrű, Füge, Szűz, Koszorú, Vége.” Itt az emelet vége, a sok mozdulatlan mutató után a látogató saját karóráján ellenőrzi a változatlan mulandóságot. Most van fele útján, a másodikon végre kitarul előtte az élet kapuja. Új kérdést kap: mit jelent „időben élni”? A választ nem adják ingyen. Odalent talánnyal kezdődött az út, most sincs ez másként. Hogy lehet „felhalmozni” az időt? Ha tárolni valóban annyi, mint időben megőrizni, élelmet, tudást, úgy az első terem első tárlója csakugyan az inka birodalom raktározási technikáiról szólna. Ám a textíliák, fegyverek és a negyven évvel ezelőtt elejtett madárkák (valaha azért tárolták őket, hogy tollukból koronát készítsenek; ide is került két színpompás műredek) abból adnak ízelítőt, mi halmozódott fel Budapesten az inkák és kései utódaik kultúrájából. A lelki szemek távlatokat nyitnak, a testi szemek tárgyakra vágynak. Ha e rekvizitumok önmaguk megőrződésénél többet mondanának a megőrzésről, szépen felelnének nekik az „idő vasfoga” által megrágott anyagi dolgok. A megőrzés drámájának ebben a második felvonásában már félreérthetetlen, ki a főszereplő. Hősünk restaurátor. Időben töltött élete mindennapos harc. Az átfestések, az elszíneződés, a törés, kopás, bepiszkolás elleni küzdelméről többnyire a megrongálódott és helyreállított párdarabok adnak tanúbizonyságot. Azonban nemcsak a folyamat kezdő és végpontját látjuk, hanem magát a folyamatot is, a helytelen tárolását. A múzeumi hírlevél borítója, egy vas- és fémdarab lassan tönkremegy a sarokban elhelyezett páras üvegdobozban.

Végre beköszönt az élet, esküvővel érkezik. Az átmeneti rítus nem is akárhonnan jön át, hanem a tunéziai berberekétől. Az ifjú pár remélhetőleg tartósabb egészségnek örvend majd, mint az iménti romlandó dolgok. A drága kelmék sem szálazódnak szét, ha letörlik a menyasszony festett szépségjegyeit. Tán kikezdhethetlen bája lesz annak a légiy portékának, aki könnyűszerrel ül fel a teve hátára, melyet két függő lepel és egy szájkosár helyettesít. A lakodalmi készülődés hívatlan meghívottja a látogató, végighalad a rítus szakaszain, a feje fölötti képeken látja is őket, a bejárás útvona-

lán fogalmat alkot a fázisok közt eltelt időről. Érdeklődve nézi a nászágyat. Parfüm van mellette temérdek, korhú üvegcsékben. De milyen korhoz hű, kérdi a szomszédban, avagy mexikói földön, ahol a termékenységi rítus oltárán iskolai kockás füzetből kivágott szellemlények repesnek, a gyógyító rítusén pedig Coca-Colát és Coronita sört ajánlanak fel az isteneknek, s mindjárt a Madonna képe előtt ássák földbe a démonok eledeléül szolgáló tojást. A rítus idejéből így a rítusokban és a hétköznapiakban „összetorlódó” történelmi korok világába lép át, s még egy kivételes térélménnyel lesz gazdagabb. Fiktív szentély hangulatában lépdel a valóságosan elképzelhető oltárok másai elé; az apszist ívelt fotómontázs pótolja, rajta az indián falu életéből vett jelenetekkel. Középtájt négy kukoricacső alkot keresztet, de Krisztus szobra sem hiányozhat. A korábban már megismert szalagszerű képsor itt is az idő tagolásának módozataira utal; a tény, hogy ezek éppúgy együtt élnek, ahogy a korok kulturái vegyülnek, az oltárok háttérében marad. A térbeli elgondolás mégiscsak hű párja a gondolat terének.

Alig csendesül a berber esküvő vigassága, máris felhangzik a buddhisták mantrázása. Az út bejárása és az oltárhoz járulás után ülnöd kellene. Csak ülj, tanácsolná a zen mester, ha odáig jutnál, hogy a rezzenéstelen meditáció jelenlétében és jelenvalóságában kívánnád felfüggeszteni és összefoglalni az időt. Várnád, míg eltűnik az „én”, s előtűnik a nagy valami. Elveszett innen a meditátor, de nem veszett nyoma: fénykörök hullanak a kerekfejű szerzetesek helyére a félhomályban. Miközben a „nem-én” ott időzne, engedné, hogy az „én” elgondolkodjon a zen művészet köröskörül elhelyezett alkotásainak értelméről. Ha tudna valamit a zenről, azt kérdezné: amit a meditáció elenged, éppen az ragadja meg e tárgyakat? Vagy a meditáció tárgyasul és tudatosul bennünk? Ha a zenről semmit sem tudna, ezt tudakolná: mire való e sok szép holmi, az időhöz mi közük, s egyáltalán minek a díszletei? Ha illetéknéppen elábrándozna, hátán csattanna a mester botja; és csak akkor lepődne meg, ha nem tudná, valójában „Buddha ujja” kopogtat.

Megvilágosodáson vagy meghasadáson túl az „áломidőben” találnád magad – a zen szoba falaként szolgáló paraván mögött –, ahol az ausztrál őslakók ősei szunnyadnak. Egykor a csurungák révén lehetett kapcsolatba lépni velük. A lapos kövek és fadarabok a tárlók koporsójában fekszenek, s a barna és vörös hiába oly eleven, hiába bűvöli el a karcolt minta szépsége a tekintetet, mindez halotti pompa csupán: nem kelnek életre, nyugszanak tovább a szellemek is. Hogy szomorúságod az álommal együtt még

mélyebb legyen, a Halál kamrájába menj. A kordon mögött székely halottas szoba, a huszadik század közepe tájáról. A falóra majdnem éjfél mut. Sötét van. Bábu fekszik a ravatalon. Végy búcsút a siratástól is. Múlik a gyász, színesedik a kalotaszegi nő ruhája: emlékezz a főkötők színtelenedésére.

A komor beszéd után szót szóba öltének az ittmaradók: megnyugtató fecsegésük néha a perverzítást súrolja. Igen, a más halála előszoba a gyászolóknak, ajtaja díszterembe nyílik. Az „elmúlás elleni” csodaszerek túláradó kedvvel összeszedetett gyűjteményében ízlés és érzékenység szerint lehet okulni és borzongani, a halál, az emberi természet, vagy épp e forgatag okán. Visszatérnek régi ismerőseink, az összobrok, vannak maszkok szép számmal, igazi koponya kong, és loboncos zanza zsugorodik. Végül át kell menni a legrosszszabbon: az óriási termet harmadában osztó márványoszlopokon túl valóban a holtak háza nyílik. Az egyiptomi gyermek szarkofágja mellett a váci kriptá férfinúmiája fekszik. Hajts térdet a Halál nemek, élet- és történelmi korok, műveltségek feletti teljhatalma előtt. Vagy rögtönzőz morális eszmefuttatást a „van-e jogunk” közismert témájára.

Véget is érhetne itt utunk, de jön a vigasztaló ráadás, azon személyek munkái, akiknek arasznyi létükben is elég idő adatott a lassú munkálkodásra. Mi más kötné össze a kolostorok és börtönök lakóit, mint a türelem, amely ékes ereklyetartókat, kegyképeket, és szikár fakereszteket terem? Vannak, aki hollétüktől és kötelmüktől függetlenül is kitartóak: ők türelemüveget fabrikálnak állhatatosan. Ha a nyomasztó álomból szorgos ébrenlétre jutottunk, most egyenesen a transz állapotába emelkedhetünk, még ezen a szent helyen. Már a Halál termében hallani lehetett a tompa morajlást, de csak most vehetők ki tisztán a rituális hangzatok. Az újabb lelki utazásban a mongóliai sámán eszközei lennének segítségünkre, amennyiben mesterségének kellékei fogalmat adnának használatukról és rendeltetésükről. A sejtelem mégis rejtelmet old, a tárgyak lebegve mutatják az égi utat. Aki mindent szemeinek látásával ítél meg, mi szüksége annak sámánokra! Megérdemli, hogy még egyszer visszaessék a földre, és a rögzült pillanat homályos tükreiben nézgesse önmagát. Hogy fér meg a szerelmi ajándék, a jegykendő, az első szent áldozási emlék Melius Herbariumával, Istvánffy históriájával, az énekes- és imádságos könyvekkel, a naplóval, levéllel és levelezőlappal? Míg e kérdés foglalkoztat, a bőség zavarba ejtő érzése fog el, mint az órák és naptárak termében. A szemlélődés közben a pillanatokból valamiképp mégis történelem lesz... Jövő és szerencse titkaiba varázserő

híján is betekinthetünk. Körben kártyák és társasjátékok. „Csak romlást hoz a kasza; és bedönt mély bánatba. Ki lehetne azt kerülni: jó kártyák közé vegyülni.” Középen játék a játékkal: a nagy indiai tábla figuráinak sorsát a főléjük boruló európai égbolt csillagképei irányítják.

Kívülálló máskor nem látja a múzeum belső udvarát. Most színpad áll rajta, s e tér a reneszánsz paloták alkalmi teátrumaira hasonlít. Hol is, talán a firenzei Pitti-palotában rendeztek egyszer tengeri csatajelenetet, vízzel töltvén meg az egész udvart. A világot jelentő deszkákon azonban képernyők ágálnak, függöny helyett vetítőlámpának feszülnek. A tévécsatornákon a jelen, a mozivásznakon a történelem keríti hatalmába az óvatlant. Párhuzamos uralmuk mindkét emelet folyosójáról tanulmányozható az üvegen át. Vajon fölül tudnál emelkedni, ha a másodikról néznéd? Elfordítod a fejed, tekinteted állóképekbe ütközik a falon. A mindig nyilvános azzal verseng, ami a raktárak rejtekéből bújt elő. A szakértelem nem feledkezhet meg saját történetének darabkáiról, ha elmúlt életek apró mozaikjait rendszerezi az egyik folyosón, a múzeum „időgépében”. Lelkes magángyűjtők hagyatékát a tudomány három üvegalickában lényegíti át az önreflexió tárgyává. A fényképeken dokumentált régi kiállítások tablószerűen zsúfolt tárlóihoz hasonló vitrinekbe szorítja a Zsolnay hölgytől maradt hímzések, a vegyész mérnök ólomkatonáit, egykori felvétel alapján pontosan rekonstruálja az 1910-es Afrika-kiállítást. Balra az elfutó képek villódzása, jobbra mozduatlan társaik csillogása. A kettő közt hová lesz idő és életed? S hová a repülés kezdeti szabadsága? Hiányzik a napfény és az ég. Ha szürkületben, halvány fényben jöttél ideig az elfüggönyözött ablakú termeken át, most sötét éjszaka borul rád.

Vendégkönyvet lapozgat a látogató, a katalógusban pedig azt keresi, honnan való a plakát három köre. Egyik a sámán kabátjáról, másik a zsákról, amit a berber menyasszony kezére húznak. A harmadik elbújt, újabb keresésre vár. Vissza lehet térni, a Néprajzi Múzeum kapui többféle értelemben is tágra nyílnak ebben az esztendőben. Van még egy vastag, bordó kötet, címlapja megfoghatatlannak mondja az időt. A kiállítás témái közül jónéhányan megvan benne az írott és elmélyített változata, de a tanulmányok túllépnek a látottakon. Fejős Zoltán a kiállítás ötletadója, főrendezője, s a kötet főszerkesztője. A huszonnégy szerző közül tizenheten a kiállítás anyagát válogató harmincnégy fős csapatban is részt vettek. A könyv talán hozzájárul a séta alatt formálódó kérdés megválaszolásához.

Az idő megfoghatatlan, de képeink vannak róla: mibenlétéhez tárgyak közel nem férközhetnek. A tárgyak a képeket mutatják meg, és az időről szóló tudást tükrözik. Hol az idő? Mindenhol és Seholse között útvesztőben tévelygünk, vagy szabadon kalandozunk? S vajon mi dönthetünk-e erről? Az idő megragadásának emberi erőfeszítése egyszerre magasztos és hiábavaló. Így a kiállítás is bátran közelíti a teljességet, miközben vakmerőn kísérti a semmit. Időélmények köré csoportosít tárgyakat, s van, hogy ezeket sem többé, sem kevésbé nem járja az idő, mint minden belévetett dolgot. Ami látható, néha lassan követi a gondolat lendületét. Nehézkedés és szárnyalás adja hát e múzeumi útnak az értelmét: épp ezt sugallta az első ajtónál a két képernyő, a Kékes tévé burkában.

A víz hullámain sodródó tárgyak: mozdulatlan pillanatok az időben. Ha csak ezzel a tudással távozunk is, a kiállítás már eleget mondott. Ha tudása gyarapodott a bejárás során, de mégsem keltheti életre a tárgyakat, akkor a látogató két irányba indulhat, mikor kilép az épület kapuján: feladja a próbálkozást, vagy folytatja a tanulást. Így veheti kézbe később ezt a kötetet is. Hogy viszonyulnak az idő képei a szöveghez? Mindkettő az időről szóló tudás bemutatásának az eszköze. A tudás átadásáról pontosabb bírálatot lehetne adni, mint az idő láthatóvá tételének komoly és játékos kísérletéről. Ezt azonban a látogató nem látogatói minőségében, s egy másik időben tehetné csupán. A lépcsőn eljön a választás pillanata. Órájára nézzen? Inkább a napra? Egyikre sem? A megértésből ennyi szabadság fakadhat számára: az időt nem ragadja meg, de azt sem, ami helyette kézzel fogható. Jó a medence, melyben úszni tanulunk. Van-e átjárás a tenger felé?